

richter van de N.C.B., Pater Gerlacus van den Elsen in de Pandelaar, waar een gedenksteen in de gevel aan de straatkant nog steeds herinnert aan hem. (zie ook het borstbeeld van Pater van den Elsen tegen het priesterkoor buiten de kerk). Jammer genoeg kunnen we U niet meer laten zien waar de grote Gemertse humanist en schrijver van een aantal Latijnse dramas en blijspelen, Georgius Macropedius (of Van Lankvelt) werd geboren in 1475. Zijn geboortehuis, "Het Slötje" werd enige tijd geleden door de Gemeente Gemert afgebroken. Zo eert men hier de grote Gemertenaren.

D E P E E L.

Een gedeelte van de Peel valt onder de gemeente Gemert. Indertijd waren er dan ook van overheidswege aangestelde "Peelmeesters" om toezicht te houden op het steken van turf enz. Een zeer mooi boekje over de Peel is onlangs verschenen met veel en mooi foto-materiaal van de hand van J. van de Kam, bij Drukkerij Mennen in Asten.

Nuuenen juni 1973.

W.J.Vos.

T E X T I E L E N M E T A A L.

Als U een Gemertenaar zoudt vragen: "heeft Gemert ook industrie?" dan hebt U een goede kans dat het antwoord zal luiden: "Jawel, textiel en metaal". Andere bedrijvigheden zullen eerst op het tweede plan genoemd worden. Dit onderscheid heeft een historisch verklaarbare achtergrond. Naast de landbouw is de textielnijverheid van oudsher voor een deel van de bevolking het voornaamste middel van bestaan geweest. Reeds sedert de Middeleeuwen werd door de boeren een hoeveelheid van het door hen verbouwde vlas gedurende de winter tot linnen 'voor eigen gerief' verwerkt. Als de landbouw voor de groeiende bevolking onvoldoende bestaansmogelijkheden bood - omdat ontginning op grote schaal door het ontbreken van meststoffen destijds totaal onmogelijk was - werd in het weven een bron van neveninkomsten gezien. Op deze wijze ontwikkelde zich evenals elders op het platteland ook hier in Gemert een belangrijke huisindustrie. Toen de textielnijverheid te Leiden en te Haarlem in de 18e

zeggendheid daarvan.

Gerard van Lankvelt, ontwerper van naïeve ingenieuze instrumenten, die vaak in het verleden hun betekenis en toepassing hadden, maar door de stormachtige technische ontwikkeling weer in vergetelheid raakten. DE instrumenten van Van Lankvelt zijn uiterlijk vervolmaakt tot miniatuurmonumenten, (deels in empire-stijl deels in een moeilijk definieerbare oosterse stijl) en kostbare stukken antiek speelgoed (zie Gemerts Heem 49).

De Gemertse glazenier Peter Schoofs(1902-....) heeft verscheidene gebouwen van glasin lood ramen, al dan niet gebrandschilderd voorzien.

Een veel uitgebreider verhandeling zou uiteraard nodig zijn om de lezer een goed denkbeeld te verschaffen van de huidige Gemertse creativiteit die de kunst aanspreekt. De stimulans tot creatief bezig zijn, die uitgaat van de Stichting Gemerts Atelier en de Galerie Pandelaarse Kampen, rustig gelegen oud-Brabantse boerderij die telkens weer uitnodigt tot kennismaking met de kunst van binnen en buiten Gemert, mogen ook niet onvermeld blijven in dit korte bestek over Gemertse kunstenaars.

Gemert "het Wevershuys" juni 1973.

Ad Otten.

DE KENALE KERK VAN SINT JAN DE
D O P E R.

In 1437, onder Dirk van Betgenhusen, werd de parochie van Gemert opgericht.

Jan Attendoren, de eerste pastoor en priester van de Duitse Orde, bouwde rond 1450 het driebeukige schip. Beschermheilige werd St. Jan de Doner. De tweede bleef St. Willibrord.

Het Hoogkoor en de gerfkamer of oude sacristie werden rond 1470 aangebouwd door Kommandeur Arnold van der Dussen. Het wordt geprezen om zijn sierlijkheid en hechtheid.

In die tijd stonden er talrijke altaren in de kerk en in de oude sacristie, destijds de bijzondere plaats voor de Landcommandeur.

In 1588 werd de kerk geplunderd door Maarten Schenk, die een

bres had geschoten in de muur aan de Noordzijde. Later werd hij door tegenstand vanaf het kasteel gedwongen het hierbij te laten en te vertrekken. Bij het herstel bepaalde men zich tot vijf altaren: Het hoogaltaar van St. Jan en St. Willibrord, het altaar van Onze Lieve Vrouw, van de H. Antonius, van de H. Georgius, van het H. Kruis. Het St.-Joris-altaar stond tegen de eerste pilaar aan de "evangeliekant" en behoorde aan het Gilde van St. Joris. Het O.L. Vrouwe altaar behoorde aan de O. L. Vrouwe Broederschap (verantwoordelijk voor het regelen van processies) en dat van St. Antonius (en Sebastianus) aan het Gilde van die heilige. In de eerste helft der negentiende eeuw kwam het St. Joris altaar te vervallen, het O.L. Vrouwe altaar en het Antonius altaar gingen over aan de kerk. Ook het H. Kruis altaar is verdwenen.

De leden van de gilden zouden oorspronkelijk eigen banken hebben gehad. De rest van de kerk was een vlakke ruimte. In het priesterkoor stonden koorbanken uit de tijd van Kommandeur van der Dussen. Het beeldhouwwerk moet zeer mooi geweest zijn. Tussen 1819 en 1830 zijn ze door Kapelaan Van Bree weggebroken en verkocht. Volgens de overlevering zouden ze naar Londen gebracht zijn. Spuurwerk aldaar heeft helaas nog geen resultaat opgeleverd.

Dezelfde geestelijke, bijgenaamd de "beeldenstormer", heeft nog andere kunstwerken vernietigd of weggegeven.

Volgens de registers moet deze kerk al vroeg een afzonderlijk klokkenhuis hebben gehad. In 1794 was men voornemens een toren te bouwen, maar door de Franse inval moest men het laten bij de fundamente. Volgens geloofwaardige getuigen zou in 1817 een klokkenhuis gebouwd zijn van het hout en de stenen van het oude protestantse kerkje, de voormalige kapel van het Dominicanerklooster aan het Binderseind. Dit klokkenhuis stond vóór de kerk aan de straat en was 30 ellen hoog. Het was eigendom der gemeente. Het terrein rond de kerk was begraafplaats, ook waar nu de pastorie staat (gebouwd in 1937). De kerk, waarover we hier spreken, was 100 rijnse voeten (= ruim 31 meter) lang (exclusief het priesterkoor) en 100 rijnse voeten hoog. In het midden van de negentiende eeuw begon men aan uitbreiding te denken. Na veel geaarzel gaf men architect Van Tulder opdracht een plan te maken. In 1852 waren de fundamente gelegd. De uitbreiding kostte f 62.000

Het werk werd voltooid in 1855. De hoogte bleef dezelfde, de zijbeuken werden elk 2.82 m breder en de hele kerk werd verlengd met drie travéeën (19.05 m). Er kwam een nieuwe sacristie en een prachtige toren van 210 voet.

In de toren hingen twee klokken door Godefroij Jullien en Jean Petit gegoten in 1718. In de dakruiter hangt nog een oud klokje. De grote klokken zijn in de oorlog verdwenen en later vervangen door drie nieuwe.

In het begin van de twintigste eeuw werd de kerk naar de mode dier dagen rijk beschilderd.

In de kerk bevinden zich nog een fraai klinkend orgel van Smits uit 1833 en een vijftiende eeuwse hardstenen doopvont. Van de voormalige zijaltaren zijn nog aanwezig een schilderij van B. Beschey, uit Antwerpen, daterend uit 1745, voorstellende de H. Dominicus de rozenkrans ontvangende, en een oude kopie naar Rubens' kruisafneming. Deze zou van Winteroy kunnen zijn, een Gemerts kunstschilder uit de vorige eeuw van wie er vroeger ook een kruisweg achter in de kerk hing. Deze moest helaas onder Pastoor Poell verdwijnen. De tegenwoordige kruisweg is van Sicking. Een van de oudste staties hangt nu gerestaureerd in het priesterkoor. De niet gerestaureerde liggen op de pastoriezolder. In het priesterkoor kan men ook twee wapens zien van resp. Diederik van Betgenhusen, stichter der parochie in 1437, en van Ambrosius Virmundt, die de parochie herstelde in 1662 na de Staatse overheersing (1648-1662). Hier staat ook het oude beeldje van Sint Michaël uit het "keske" in de Pandelaar, waar nu een nieuw beeld staat. Achter onder het oksaal hangt het wapen van Van Wassenaer. In 1964 werd de kerk gerestaureerd (voornamelijk het schilderwerk). De lelijke bonte beschildering verdween onder de witte verf. Voor het hoogaltaar werden enkele graven ontdekt van leden van de Duitse Orde. Achter het hoogaltaar is waarschijnlijk een grafkelder, die toen echter niet geopend kon worden. Bij deze gelegenheid kreeg de kerk fraaie nieuwe banken en het klankbord met "torenopbouw" van de neogotische preekstoel verdween. De doopkapel werd verplaatst naar de "epistelkant".

Bij de laatste restauratie (die onlangs heeft plaatsgevonden) werd ook de preekstoel vernield. Op het onderstuk staat nu het beeld van St. Martinus (die ook al van zijn pilaar moest

verdwijnen) achter in de kerk. DE trap van de preekstoel staat nu in de "galerieboerderij" in de Pandelaarse Kampen. Ook de - overigens zeer lelijke - twintigste eeuwse zijaltaaren van Antonius en Maria moesten toen verdwijnen. Een gedeelte van de voorste banken werd verwijderd omdat de vloer van het priesterkoor en een gedeelte van het schip verhoogd moesten worden vanwege de moderne liturgie. Een fraaie beeldhouwde communiebank uit de dertiger jaren werd omgebouwd tot altaar. Het oude hoogaltaar dient nu praktisch alleen nog als sacramentsaltaar. De laagste trap van dit altaar ligt nu gelijk met de verhoogde vloer.

Achter in de kerk kan men nog twee fraaie, maar helaas beschadigde, moderne ramen zien van Daan Wiltschut en Charles Eyck (resp. in de devotiekapel en de doopkapel). In de devotiekapel hangt ook nog een groot en fraai houten kruisbeeld, dat zeer oud is.

Het wachten is nu op een algehele restauratie van de kerk door Monumentenzorg. De hele kerk staat nu op de monumentenlijst, ook het neogotische gedeelte, het werk van architect H. van Tulder.

W I N D M O L E N S .

Tegenwoordig staan er nog twee windmolens in Gemert, waarvan er één nog in bedrijf is. Eertijde waren er negen! Sommige hadden fraaie namen: De Beer (St. Annastraat, afgebroken ca 1890), Het Zoutvat (afgebroken 1917) stond aan het einde van de Virmundtstraat, De Mosterdpot (Molenakkerstraat, verdwenen 1954), De Peperbus (Molenstraat 1937 verdwenen). Ook in De Mortel (tot 1950), op Handel (tot 1960) en in Den Elsendorp (tot 1945) stonden molens.

W I N D M O L E N "D E V O L K S V R I E N D" AAN DE OUDE STRAAT.

Een graanmolen. De familie Van Roij, waarvan reeds het derde geslacht als molenaar werkzaam is, kocht deze stenen beltmolens van Willem v.d. Boomen in 1907. Hij deed dienst als graanen schorsmolen. Gedroogde bast van eikebomen werd vermalen tot run, een looistof voor huiden. (Familie Frunt, leerlooiers in Gemert). Run was zeer brandbaar, het kleinste vonkje

was voldoende; geen wonder, dat de voorganger van de huidige stenen molen in vlammen opging (1867). Het moet een felle brand geweest zijn, daar de molen bovendien geheel van hout was opgetrokken (z.g. "Achtkanter").

Willem v.d.Boomen, een vooruitstrevend man, bouwde naast zijn windmolen (met het oog op windstille tijden) een stoommalerij. Van heinde en verre (bijv. van Oploo en St. Anthonis) kwamen de boeren hier hun graan brengen. Vijftien à twintig karren stonden dan in de rij, als rond Kerstmis de wind enkele weken verstek liet gaan.

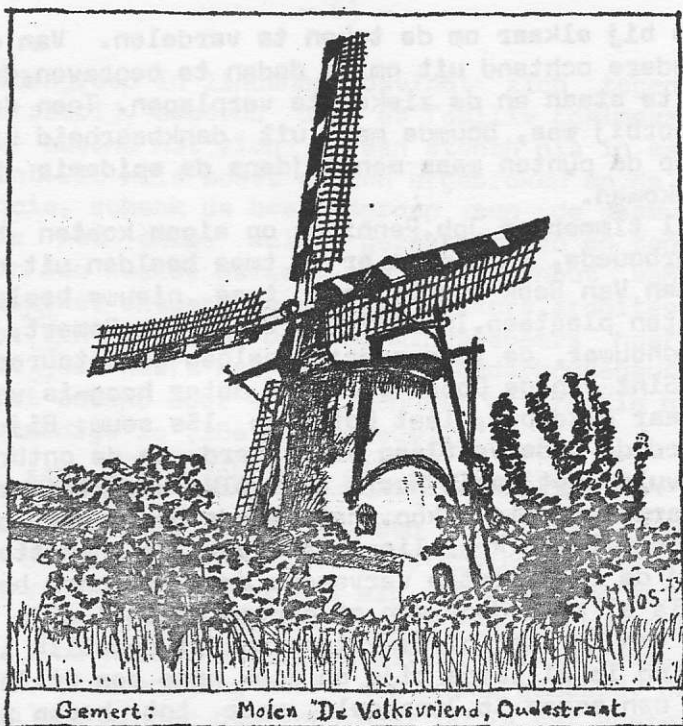
In de zijgevel van het molenaarshuis van de familie Van Roij prijkt nog een gevelsteen: De Ruijter 1670. Deze steen ver raadt de afkomst van de in 1887 herbouwde molen: het gehele binnenwerk is nl. van een gesloopte Zaanse molen afkomstig. In de molen vindt men het volgende ergens gegrift: W. de Bye 1903 J VD E. (Vgl. een artikel van M. v. d. Velden, G. Heem 3).

DE DEELSE ACHTKANTER, "DE VEEN - BOER".

Met gaanderij. Een graanmolen. Hij is afkomstig uit de Zaanstreek en werd in Gemert opgebouwd in 1908. Hij is tot 1960 in bedrijf gebleven. Nu is hij in zeer slechte staat, de wieken zijn om veiligheidsredenen verwijderd. In 1970 is de molen en de grond aangekocht door de gemeente Gemert. De Heemkundekring blijft bij de diverse instanties aandringen op restauratie, eventueel voorlopig herstel.

KAPEL VAN S. T. ANTONIUS IN DE DEEL.

In deze kapel staat een beeld van St. Antonius Abt, de patroon van het St. Antonius (en Sebastianus) Gilde. Deze "skut" bezit de kapel in eigendom. De kapel werd waarschijnlijk gesticht in de 18e eeuw en gerestaureerd in 1841, toen ook een lijst met de namen van gildebroeders op een van de gevels werd aangebracht. Het is maar een kleine cel (ca. 2.70 bij 4 m.) met een zadeldak tussen topgevels. Het torentje is een z.g. dakruiter met een klokje. Na lange jaren van verwaarlozing kon het kappelletje in 1966 opnieuw gerestaureerd worden door de gildebroeders. De Heemkundekring had de inventaris zo lang in bescherming genomen. De buurtbewoners zorgen voor de ka-

pel. Vroeger onderhielden ze ook de kapel en baden er iedere zondagmiddag samen de rozenkrans, ook wanneer er iemand uit de buurt bediend was.

Het beeld van St. Antonius staat op een klein altaartje. Wanneer de Gruun Skut op kermis-maandag optrekt voor het koningschieten wordt hier eerst een "Zilverstuk" geofferd.

KESKE KRUISEIND - DEEL - PANDELAAR.

Volgens M.A.v.d.Wijst dankt het Kruseind zijn naam aan een kruis, dat er gestaan heeft blijkens aantekeningen van het einde der 16e eeuw. Minstens één van de twee overgebleven beelden uit het huidige "keske" zou van vóór 1600 dateren. Over de oorsprong van de keskes bestaan allerlei verhalen. Een ervan luidt dat Gemert aan het einde van de vijftiende eeuw werd getroffen door een pestepidemie. De mensen stierven als ratten, en de overlevenden kwamen op bepaalde punten

in het dorp bij elkaar om de taken te verdelen. Van daaruit trok men iedere ochtend uit om de doden te begraven, de ster- venden bij te staan en de zieken te verplegen. Toen de pest- epidemie voorbij was, bouwde men uit dankbaarheid vijf ka- pelletjes op de punten waar men tijdens de epidemie bij el- kaar was gekomen.

Toen in 1911 timmerman Joh. Pennings op eigen kosten het ka- pelletje herbouwde, ontbraken er al twee beelden uit de vier nissen. Deken Van Beek heeft toen twee nieuwe beelden van chamotte laten plaatsen. In 1957 heeft Jan van Gemert, schil- der en beeldhouwer, de twee oudste beelden gerestaureerd. De figuur van Sint Jan de Doper-ruim een meter hoog-is vervaar- digd uit zwaar eikehout, laat Gothisch 15e eeuw. Bij de res- tauratie werd de oude verflaag verwijderd en de ontbrekende delen aangevuld. Het beeld heeft een volke karakter met een opvallend karakteristieke kop. Het tweede beeld is ook van eikehout en stelt een kruislieveheer voor. De chamotte beel- den zijn bij de restauratie vervangen door betonnen beelden, die inmiddels al weer door een of andere vandaal zijn ver- woest. Twee van de vier nissen staan op het ogenblik leeg; de Heemkundekring is al lange tijd op zoek naar een St. Anna, ev. St. Joris en een ander St. Jansbeeld, maar tot heden zijn we nog niet geslaagd. Het oude 15e eeuwse St. Jansbeeld is op het ogenblik bij de restaurateur, de heer Mares in Maastricht, dit op aanraden van monumentenzorg. Deze instantie acht het niet verantwoord om ^{het} na de restauratie naar zijn oude plaats terug te brengen. Het zou dan beter in de St. Janskerk alhier geplaatst kunnen worden.

HET KESKE VAN SINT MICHIEL IN DE PANDELAAR.

In de gevel van de boerderij Pandelaar 70. Dit beeld stamt uit 1933. Vroeger stond er een houten beeld, dat, na een min- der geslaagde restauratie, werd overgebracht naar de sacris- tie van de kerk van St. Jans Onthoofding. Na de laatste res- tauratie van het interieur van die kerk werd het in het priesterkoor geplaatst.

KESKE "DE VLUCHT NAAR EGYPTEN" OP DEN HEUVEL.

Deze beeldengroep in lindenhout bevindt zich tegen de gevel van de boerderij, bewoond door de familie Egelmeers, Heuvel 62. Vroeger bevond het zich in een stenen nis in een huis aan de overkant. Dit huis moest worden afgebroken en de eigenaar, de Provincie, schonk de beeldengroep aan de Heemkundekring. Daarna is het enige malen gerestaureerd en tenslotte geplaatst in een keske, gemaakt van het eikenhout van een Boesekelse molen. Het ontwerp is van Leo Bekkers, architect en oudvoorzitter van de kring. De heer M. Hovenaars heeft het gemaakt. Dit jaar heeft het een nieuwe onderhoudsbeurt gehad. Het is niet bekend door wie of wanneer het fraaie houtsnijwerk vervaardigd is (15e - 16e eeuw).

HET KESKE AAN HET STEREIND OF BINDERSEIND.

Reeds omstreeks 1800 werd in een kleine akte gesproken van het z.g. heiligehuiske aan het Stereind of Binderseind. Het keske van vóór 1962 zag er uit als een klein torentje met een aan vier zijden open nis, waarin het fraaie beeld van Maria stond. In 1962 moest het wijken i.v.m. het verkeer, maar de ijverige buurtvereniging heeft een nieuw gebouwd. De eerste uitvoering was minder geslaagd, maar nu is het voetstuk driehoekig en het beeld wordt beschut door een koperen dak, rustend op smeedijzeren steunen. Het beeld kan verlicht worden. Het beeld dat er nu staat is een modern exemplaar. Het is de vraag, of het oorspronkelijke beeld nog ooit herplaatst zal kunnen worden. Op het ogenblik is het op de pastorie van St. Jan, en wacht op restauratie. Het is een dermate kostbaar beeld, dat plaatsing aan de openbare weg wel uitgesloten gedacht zal moeten worden.

Dit beeld stond in 1971 tentoongesteld in Den Bosch in het Noordbrabants Museum. In de catalogus van de tentoonstelling "Beelden uit Brabant" 1400-1520 stond het volgende te lezen over dit beeld:

"Brabant, tweede kwart 15e eeuw. Maria met kind. Zandsteen, hoog 83 cm. Onder een recent aangebrachte vernislaag resten van polychromie en verguldsel. Vernieuwd: linkerhand van Maria en de handen van het kind. (.....)

Enigzins doorbuigend in de heup en het bovenlijf naar links draaiend draagt Maria het kind op de rechterarm. Over een gewaad met vlakke plooiën, dat vlak onder de borst met een riem

met rosetten is omgord, draagt zij een mantel, die onder haar linkerarm is opgenomen en die vanaf de rechterschouder, onder langs de arm, voor het lichaam geslagen is. De randen van deze mantel zijn evenals de zoom van het gewaad afgezet met brede sierranden. Op de hoofddoek met een geribbelde rand draagt zij een diadeem waarop een kroon gezet was. Zeer opvallend is de brede kralenketting om Maria's hals. De stenen madonna van Gemert is een unicum in de Nederlandse sculptuur. De houding en de zware vormen geven aanleiding in het beeld een van de weinige overblijfselen te zien van onze beeldhouwkunst uit de eerste helft 15e eeuw.

H E T S T. A N N A K E S K E A A N D E D R I E S P R O N G M O L E N -
S T R A A T , M O L E N A K K E R S T R A A T , S T. A N N A S T R A A T .

Dit keske is herbouwd door de buurtvereniging na de oorlog. Het oorspronkelijke beeld is verdwenen en lange tijd heeft er een beeld gestaan van de H. Anna, vervaardigd door Broeder Rafaël van Huize Padua te Boekel. Dit beeld is enige tijd geleden gestolen.

D E K E S K E S D I J K (W E G G E M E R T - H A N D E L .)

Algemeen bekend zijn de keskes, die de zeven smarten van Maria uitbeelden, aan de weg Gemert-Handel. Volgens het bedevaartboekje van Pater Lucius werd in 1696 reeds over de keskesdijk gesproken.

K E S K E V A N O . L . V R O U W V A N Z E V E N S M A R T E N

Aan de weg naar Handel staat aan het einde van de Lodderdijk aan de linkerkant van de weg het oudste keske van Gemert; het is toegewijd aan O.L.Vrouw van Zeven Smarten. In de nis staat een 18e eeuwse eikenhouten Mariabeeld (gerestaureerd omstreekt 1950). Het keske zelf dateert uit de 18e eeuw.

D E O S S E N K A P E L A A N D E W E G G E M E R T - H A N D E L .

Volgens de legende vond een schaapherder in de deriende eeuw een Mariabeeldje op de hei. Later maakte men het plan om een kapel te bouwen. Met een ossewagen werden bouwstenen aangevoerd, maar toen men op de plaats aankwam waar men wilde bouwen, wilden de beesten niet stilstaan en ze bleven pas rusten op de plaats waar tegenwoordig de kerk van Handel

staat. Op de plaats waarmede men had willen bouwen, staat nu de zogenaamde "Ossenkapel". De talrijke processies, die over Gemert naar Handel trokken, worden hier "afgehaald" door de rector, later pastoor van Handel, die de pelgrims tegemoet kwam met het beroemde Mariabeeld onder een baldakijn.

O N Z E L I E V E V R O U W E K A P E L O P H A N D E L.

Vroeger een kapel met een rector. Nu parochiekerk van Handel. Het beeld zou uit 1220 stammen. Voor de legende over de vondst van het beeld en de bouw van de eerste kapel, zie hierboven bij "Ossenkapel". De eerste bedevaartgangers trokken reeds in de dertiende eeuw naar Handel, reeds in de vijftiende eeuw stond er een kapel, die in de loop der eeuwen heel wat heeft doorstaan, zoals in 1709, toen het dak geheel afbrandde, waarbij ook alle geschriften verloren gingen. In oorlogstijd werd de kapel vaak leeggeroofd door rondtrekkende benden, die het gemunt hadden op de kostbaarheden, geschenken door de pelgrims. In de archieven vindt men getuigenverklaringen over wonderbare genezingen. Een aantal schilderijen getuigt hier nog van. In 1920 werd het beeld plechtig gekroond. De gouden kroon van Moeder en Kind werden door de inwoners van Gemert geschenken.

De souvenirkramen die tot voor enige jaren nog op Handel te vinden waren, dateren ook niet van vandaag of gisteren. Reeds in 1695 beklagen twee Gemertse "cremers" zich bij de Landcommandeur, dat zij hun waar wel in Kevelaer, Uden en Boxmeer mochten verkopen, maar niet op Handel, waar de rector zelf een winkel had opgericht van "bedeboecke, rosecranssen en medalien".

De kerk van de H. Maria Hemelvaart, reeds vermeld in 1434, bestaat uit een schip waarvan het westelijk deel in 1747 e.v. en het oostelijk deel (vermoedelijk het oorspronkelijk koor) tussen 1696 en 1708 zijn vernieuwd. Zijbeuken langs het oostelijk gedeelte, koor met aanbouwsels en toren onder leiding van architect Jos. Cuijpers 1894-1896. De westelijke schiptraveeën hebben beren, de oostelijke vlakke pilasters; eenvoudige met een segment gesloten vensters. In de oostelijke schiptravee aan de zuidzijde een steun uit 1708. Boven de gedichte ingangen in de tweede travee stenen met wapens; aan de zuidzijde het wapen van de Duitse Orde met daarnaast links

met rosetten is omgord, draagt zij een mantel, die onder haar linkerarm is opgenomen en die vanaf de rechterschouder, onder langs de arm, voor het lichaam geslagen is. De randen van deze mantel zijn evenals de zoom van het gewaad afgezet met brede sierranden. Op de hoofddoek met een geribbelde rand draagt zij een diadeem waarop een kroon gezet was. Zeer opvallend is de brede kralenketting om Maria's hals. De stenen madonna van Gemert is een unicum in de Nederlandse sculptuur. De houding en de zware vormen geven aanleiding in het beeld een van de weinige overblijfselen te zien van onze beeldhouwkunst uit de eerste helft 15e eeuw.

H E T S T. A N N A K E S K E A A N D E D R I E S P R O N G M O L E N - S T R A A T , M O L E N A K K E R S T R A A T , S T. A N N A S T R A A T .

Dit keske is herbouwd door de buurtvereniging na de oorlog. Het oorspronkelijke beeld is verdwenen en lange tijd heeft er een beeld gestaan van de M. Anna, vervaardigd door Broeder Rafaël van Huize Padua te Boekel. Dit beeld is enige tijd geleden gestolen.

D E K E S K E S D I J K (W E G G E M E R T - H A N D E L .)

Algemeen bekend zijn de keskes, die de zeven smarten van Maria uitbeelden, aan de weg Gemert-Handel. Volgens het bedevaartboekje van Pater Lucius werd in 1696 reeds over de keskesdijk gesproken.

K E S K E V A N O . L . V R O U W V A N Z E V E N S M A R T E N .

Aan de weg naar Handel staat aan het einde van de Lodderdijk aan de linkerkant van de weg het oudste keske van Gemert; het is toegewijd aan O.L.Vrouw van Zeven Smarten. In de nis staat een 18e eeuwse eikenhouten Mariabeeld (gerestaureerd omstreeks 1950). Het keske zelf dateert uit de 18e eeuw.

D E O S S E N K A P E L A A N D E W E G G E M E R T - H A N D E L .

Volgens de legende vond een schaapherder in de deriende eeuw een Mariabeeldje op de hei. Later maakte men het plan om een kapel te bouwen. Met een ossewagen werden bouwstenen aangevoerd, maar toen men op de plaats aankwam waar men wilde bouwen, wilden de beesten niet stilstaan en ze bleven pas rusten op de plaats waar tegenwoordig de kerk van Handel

staat. Op de plaats waarmen had willen bouwen, staat nu de zogenaamde "Ossenkapel". De talrijke processies, die over Gemert naar Handel trokken, werden hier "afgehaald" door de rector, later pastoor van Handel, die de pelgrims tegemoet kwam met het beroemde Mariabeeld onder een baldakijn.

O N Z E L I E V E V R O U W E K A P E L O P H A N D E L.

Vroeger een kapel met een rector. Nu parochiekerk van Handel. Het beeld zou uit 1220 stammen. Voor de legende over de vondst van het beeld en de bouw van de eerste kapel, zie hierboven bij "Ossenkapel". De eerste bedevaartgangers trokken reeds in de dertiende eeuw naar Handel, reeds in de vijftiende eeuw stond er een kapel, die in de loop der eeuwen heel wat heeft doorstaan, zoals in 1709, toen het dak geheel afbrandde, waarbij ook alle geschriften verloren gingen. In oorlogstijd werd de kapel vaak leeggeroofd door rondtrekkende benden, die het gemunt hadden op de kostbaarheden, geschonken door de pelgrims. In de archieven vindt men getuigenverklaringen over wonderbare genezingen. Een aantal schilderijen getuigt hier nog van. In 1920 werd het beeld plechtig gekroond. De gouden kroon van Moeder en Kind werden door de inwoners van Gemert geschonken.

De souvenirkramen die tot voor enige jaren nog op Handel te vinden waren, dateren ook niet van vandaag of gisteren. Reeds in 1695 beklagen twee Gemertse "cremers" zich bij de Landcommandeur, dat zij hun waar wel in Kevelaer, Uden en Boxmeer mochten verkopen, maar niet op Handel, waar de rector zelf een winkel had opgericht van "bedeboecke, rosecranssen en medalien".

De kerk van de H. Maria Hemelvaart, reeds vermeld in 1434, bestaat uit een schip waarvan het westelijk deel in 1747 e.v. en het oostelijk deel (vermoedelijk het oorspronkelijk koor) tussen 1696 en 1708 zijn vernieuwd. Zijbeuken langs het oostelijk gedeelte, koor met aanbouwsels en toren onder leiding van architect Jos. Cuijpers 1894-1896. De westelijke schiptraveeën hebben baron, de oostelijke vlakke pilasters; eenvoudige met een segment ^{boog} gesloten vensters. In de oostelijke schiptravee aan de zuidzijde een steun uit 1708. Boven de gedichte ingangen in de tweede travee stenen met wapens; aan de zuidzijde het wapen van de Duitse Orde met daarnaast links

het wapen van Landcommandeur Leopold Vrijheer van Steinen tot Scherven ende Kessenich, rechts dat van Clemens August van Beieren, 51ste Grootmeester der Duitse Orde. Aan de noordzijde is het wapen van Hendrik van Wassenaer tot Warmond aangebracht. Inwendig heeft het westelijk schipgedeelte een enigzins lagere (stuc) overwelling dan het oostelijke. Het orgel met gesneden orgelbalie is in de 17e eeuw gebouwd door Jan van Dyck, die circa 1680 ook voor de kerk van Gemert een orgel bouwde. Twee geverfde biechtstoelen (XVIII), waarvan een met snijwerk en wapen met ordenskruis.

CAPUCIJKENKLOOSTER OP HANDEL.

De paters wonen er sedert 1851. De eerste gardiaan, Pater Petrus, alias "Peer Schooi", heeft de stichting financieel mogelijk gemaakt. Het klooster bestaat uit vier om een vierkante hof gelegen vleugels in eenvoudige klassicistische stijl; een der vleugels wordt gevormd door de kapel, een zaalgebouw met inwendige ordonnantie in stucwerk (pilasters, kooflijst, tongewelf) en met altaarretabel en preekstoel in barokke trant. In de kloosterinventaris bevinden zich drie 17e eeuwse kasten en een aantal 17e en 18e eeuwse schilderijen, waaronder een reeks 18e eeuwse portretten van Capucijnen. Ook hangt er een schilderij (geboorte van Christus) van de Gemertse schilder Nicolaas Winteroy. Een 17e eeuwse houten kruisbeeld hangt in de kloostergang.

De gebouwen sluiten aan bij de wat oudere, in 1741 gestichte "Nieuwe Kluis", waarvan de huidige gebouwen uit het einde van de 18e en het begin van de 19e eeuw dagtekenen. Zie verder "Huize Padua".

HUIZE PADUA TE BOEKEL.

De grondslag van deze stichting werd te Gemert gelegd. In 1722 vestigde Daniël de Brouwer zich met twee gezellen te Handel. Zij deden dienst als koster van de kapel, later gingen zij onderwijs geven en bewerkten het land, om in hun onderhoud te kunnen voorzien. Er werd een woning gebouwd en daarbij een brouwerij, want de gemeenschap breidde zich uit. In 1736 waren ze met hun vijven en in dat jaar gingen zij een wereldlijke broederschap aan met gemeenschap van goederen. Het waren Daniël de Brouwer, Peter Teurlings, Peter Moes-

cops, Francis Neefs en Hubert van den Boom. Maar tegenwerking bleef niet uit. De Gemertse brouwers vreesden concurrentie in hun bedrijf en zij gingen zo ver, dat de broeders besloten de grens over te trekken en zich te vestigen in Bèkkel. Later legde men zich toe op de verpleging en dit groeide uit tot de tegenwoordige psychiatrische inrichting Huize Padua.

DE ESDONKSE KAPEL.

Al in 1591 wordt de kapel op Esdonk genoemd. Mogelijk bestaat er verband met het Maria-Magdalena-altaar, dat vroeger in de parochiekerk stond en daar omstreeks 1590 verdween. In 1695 werd het uit leem opgebouwde heiligenhuisje vervangen door de tegenwoordige kapel van steen. Opdrachtgever was Everard Gillis, rentmeester van de Kommanderij van de Duitse Orde. Mensen die last van zweren hebben, bezoeken de kapel en leggen een handvol roestige spijkers neer naast een liggende Christusfiguur van hout, dat zich in een nis bevindt (H. Graf). Men moet de weg heen en terug zuijgend afleggen.

Vroeger werd in de kapel vaak de H. Mis gelezen, tegenwoordig krachtens een oude fundatie vier vrijdagen in de Vasten. Vooral gedurende het oktaaf van Maria Magdalena (na 22 juli) was het druk op Esdonk. Het schijnt, dat hieruit Kokse kermis is ontstaan. Koks is een buurtschap aan de weg naar Erp, niet ver van de kapel. Enige jaren geleden was deze zeer verval- len. In 1961 is het zeldzame gebouwtje onder leiding van Monu- mentenzorg behoorlijk opgeknapt.

De kapel is toegewijd aan Maria Magdalena. Het is een drie- zijdig gesloten zaaltje (4 bij 8 m) met een topgevel aan de voorzijde, waarin een boog, een vierkante, door een natuur- stenen ezelsrugboog gedekte nis en twee ovale vensters. Op de langzijden, aan de noordelijke zijde een aan de buiten- kant zichtbaar H. Graf. In het raam voor het beeld zit een gat, waardoor men roestige spijkers kan offeren. Een uitbouw aan de zuidzijde is een zeer kleine sacristie.

Binnen is er een 18e eeuwse houten altaarretabel met een schilderij van de Kruisiging; schilderij van Maria Magdalena, tongewelf in stuc en riet. Er is een oksaal met trap achter in de kapel. Dakruiter met klok.

BOERDERIJ "DEN BLAUWE KEI" IN DE KROMSTRAAT

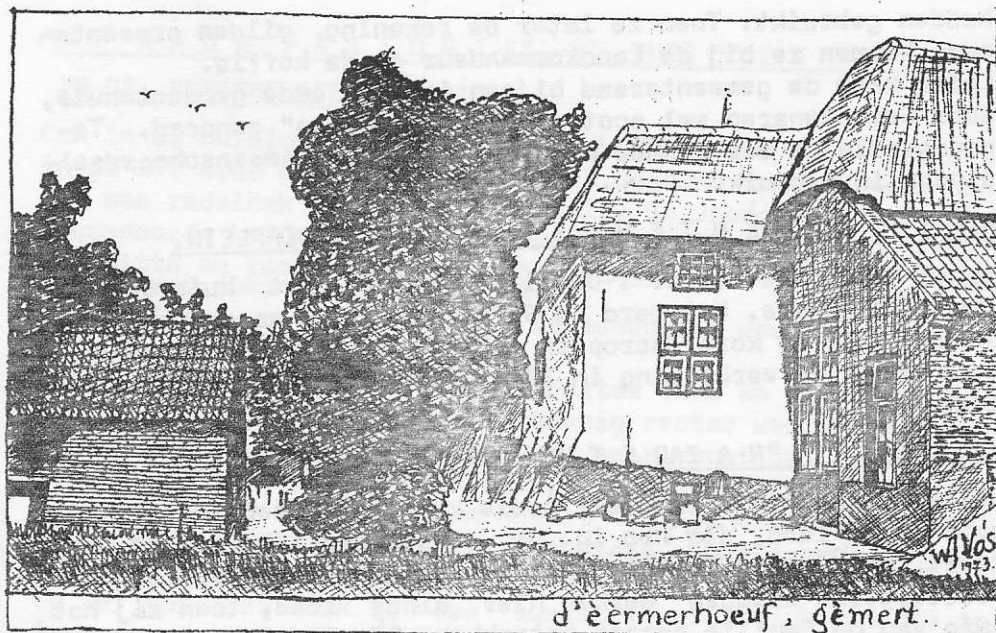
Dit is een boerderij van het Noordbrabantse langgeveltype, in gele baksteen onder een zadeldak op een lagere achtergevel en met een zijtopgevel waarin zich duivengaten bevinden, een toppilaster en jaarankers: 1734. Het dak is van riet met een voet van pannen.

"D'E R M E R H O E F" (ARMENHOEVE) ACHTER IN DE KROMSTRAAT.

Een van de oudste boerderijen van Gemert, vermoedelijk 15e of 16e eeuws. De boerderij is voorzien van een losstaand bakhuis. Binnen is de woonruimte aangepast, maar "den herd" is in de oude toestand gelaten. Het zadeldak is gedekt met stro, de voet is van pannen. De westgevel is in oorspronkelijke en zeer goede staat.

KERK VAN DE MORTEL.

Deze kerk werd gebouwd in 1904. Aannemer was G. van Westrum uit Venlo voor de prijs van f 37.280.—. De nieuwe kerk kwam in de plaats van de waterstaatskerk, die in 1849 met f 5000,— steun van het rijk was gebouwd door rector Jac. Joh. Corstens, een telg uit een bekende Gemettse familie. Deze rector werd in De Mortel begraven. De parochie werd opgericht in 1861. Eerder, vanaf het einde der 17e eeuw, had "De Mortel" al een eigen kapel met dienstdoende priester. De patroon is St. Antonius Abt. Reeds eeuwen werd hij vereerd in De Mortel. In 1636 stond er al een heiligenhuisje in De Mortel toegewijd aan St. Antonius. In dat jaar heerste er in Gemert de pest. Het volk riep St. Antonius aan als patroon tegen deze ziekte. Toen na 1636 het gevaar was geweken, besloot men (waarschijnlijk uit dankbaarheid) een grotere kapel te bouwen. Men begon vol goede moed, maar toen de muren er stonden, bleef het werk jaren liggen. In die tijd moet het gespoekt hebben in De Mortel. Vaak zag men er 's avonds een wit varken, dat rond liep om de kale muren van de kapel in aanbouw. De toenmalige pastoor van Gemert geloofde het niet, maar verschillende personen hadden hem verteld, zoals hij ergens schrijft, dat er wel iets van waar was. Mogelijk houdt de bijnaam van de bewoners van De Mortel, "varkens" hiermee verband. Het duurde tot omstreeks 1690, voor

d'èrmerhoeuf, gemert.

de kapel werd afgebouwd. Er werd een priester aan verbonden, die op sommige dagen de heilige mis las. In het jaar 1734 stonden er in De Mortel 70 huizen. Toen verzochten de kapelmeesters toestemming om elke zondag een heilige mis te mogen laten lezen met preek. Tot die tijd waren er alleen door de week missen. Ze wezen er op, dat in De Mortel veel oude mensen woonden en veel schaapherders, voor wie het moeilijk was, om in Gemert naar de kerk te gaan op zondag. Zij wezen er op dat op Esdonk wel gepreikt mocht worden. Het verzoek werd toen echter afgewezen. Op Esdonk werd wel gepreikt, antwoordde de Gemertse Pastoor, maar alleen door een jonge priester die zich in het preken wilde oefenen. Een aantal jaren later echter werd ook in De Mortel op zondag mis gelezen.

HET OUD GEMEENTEHUIS (NAAST DE KERK).

De schepenen van Gemert kwamen oudtijds bij elkaar in een particulier huis of herberg. Uit een brief van de Landkommandeur uit 1686 blijkt, dat er toen een kamer op het kasteel bestemd was voor vergaderingen, maar toch hadden de schepenen vergaderd bij de president thuis, waar ze ook het middagmaal

hadden gebruikt. Toen ze later de rekening wilden presenteren, kwamen ze bij de Landkommandeur op de koffie. Later kwam de gemeenteraad bijeen in het oude gemeentehuis, door Gemertenaren wel spottend "het Zulderke" genoemd. Ten- genwoordig is dit gebouw nog voor allerlei gemeenschapsdoel- sinden in gebruik.

HET GEMEENTEHUIS AAN HET RIDDERPLEIN.

Naast Hotel "De Keizer". Oudtijds was dit het huis van Me- vrouw Verachure. Het werd op 9 februari 1926 aangekocht door de gemeente en kort daarop in gebruik genomen als gemeente- huis. Door de verbouwing in 1941 verkreeg het zijn huidige aanzien.

KLOOSTER "N A Z A R E T H" AAN HET BINDERSEIND.

Dit klooster heeft een zeer mooie kapel in Waterstaatsstijl, gebouwd in 1856, die nog in de oorspronkelijke staat ver- keert. De zusters franciscanessen-penitenten-recollectinen v.d.verg.van Limburg werken hier sinds 1848, toen zij het huis van de familie Borret betrokken. De Wed. Borret, moeder van Gouverneur Borret, was rentmeesteresse van de Duitse Or- de vóór 1800.

HOTEL "DE KEIZER" AAN HET RIDDERPLEIN.

In 1694 verkoopt een zekere Leomard of Lennert de Laure op 13 jan. "Den Keizer", een huis met een brouwerij. Wie de koper was is ons niet bekend. Wel woonde op het laatst der 18e eeuw aldaar een Dr. Peeters, die ook Hotel "De Keizer" dreef met een brouwerij.

In 1708 is er weer een koopakte van "De Keizer". Koper is dan Hendrik van Gemert. Of de oude herberg op dezelfde plaats stond als de huidige is nog een open vraag. Hotel De Keizer is het tehuis van de Broemde Gruun Skut.

HOTEL "DE KROON", KERKSTRAAT.

We hebben hierover nog weinige historische gegevens, maar Hotel De Kroon is met De Keizer en enige andere herbergen, nog altijd het oergezellige middelpunt van het gemeenschaps- leven van de Kommanderije. Het is het tehuis van de Rooi Skut.

"DE A A U W P A S T O R I E" OF HUIS "D E N H U B E R T"
IN DE R U Y S C H E N B E R G H S T R A A T .

Een in de huidige staat voornamelijk 18e eeuwse huis met een in de 19e eeuw gewijzigde voorgevel. Gebouwd van baksteen onder een zadeldak tussen zijtopgevels. De voorgevel heeft gestucadoorde kolommen tussen de vensters. Inwendig een brede met witte en zwarte tegels belegde gang, vijf kamers en een keuken met pompmantel en schouw.

De architectuur van het geheel is eenvoudig doch harmonisch en van oudheidkundige waarde.

Petrus Gautius, priester van de Duitse Orde en kapelaan, later pastoor van Gemert en als zodanig rector van de Latijnse School woonde in het schoolgebouw, maar omdat de conrector veel studenten opnam in dit huis, was er te weinig plaats. In 1714 kocht hij het huis "Den Hubert" in het Schoolstraatje, nu de Ruyschenberghstraat. Een kapelaan zou bij hem komen inwonen, om het huis rendabel te maken.

Op 28 juni 1785 brak er een verschrikkelijke brand uit in Gemert; meer dan 50 huizen werden in de as gelegd, ook de pastorie. Deze werd op dezelfde plaats herbouwd door Pastoor Ecrevisse in 1787. In 1937 werd de nieuwe pastorie gebouwd vlak bij de kerk door Pastoor Poell. De oude pastorie werd toen verhuurd als woonhuis en later als bureau voor Sociale Zaken. Op het ogenblik staat het huis leeg; het is onlangs verkocht aan een particulier en wacht nu op restauratie.

N O G E N I G E V E R M E L D E N S W A A R D I G E
G E B O U W E N I N G E M E R T .

Natuurlijk is de opsomming hierboven slechts een keuze. Onvermeld bleven het oud notarishuis (hoek Nieuwstraat, Ruyschenberghstraat), enige merkwaardige gevels aan het Binderseind, het Ridderplein en de Kerkstraat, het wevershuys op Boekend (waar men een echt Gemerts "Ketaw" kan zien dat nog regelmatig wordt gebruikt), de Keizersbosch, een prachtige boerderij vooraan in de Oude Straat, de oude brouwerij in De Deel (er waren er verschillende in Gemert vroeger; De Gemertenaren hebben altijd gehouden van een goede pint bier of een borrel "pits" of sneavel, waarmee men genever bedoelt), het geboortehuis van de Boerenapostel, op-